

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Тлумачення норм міжнародного права має велике значення в розвитку міждержавного співробітництва та утвердження дружніх відносин між ними. Тлумачення має на меті встановлення достовірності намірів сторін, які перебувають у процесі домовленості, а також з'ясування дійсного змісту міжнародно-правової норми в певних умовах.

В умовах світових трансформаційних процесів проблеми тлумачення норм міжнародного права отримують все більшого значення і привертають увагу як теоретиків, так і практиків.

Вагомий внесок у розробку проблем, пов'язаних з тлумаченням норм міжнародного права зробили такі відомі вітчизняні вчені як В. Денисов, А. Дмитрієв, В. Євїнтов, О. Лукашук, В. Муравйов та ін.

Тлумачення норм міжнародного права в сучасних умовах є досить складним процесом, що залучає не тільки право, а також супровідні правові явища такі, як правосвідомість, політика тощо. Воно представляє собою з'ясування змісту норми, її мети, завдань в певній ситуації та у світлі загальних принципів права. Тлумачення міжнародних правових норм в процесі їх застосування сприяє усуненню недоліків та помилок, що були допущені при їх створенні.

Сучасне міжнародне право є сукупністю і системою складових його елементів, насамперед, міжнародних правових норм, які нерозривно взаємопов'язані. Зокрема, важливим є те, що поза цими зв'язками окремі норми не можуть діяти та застосовуватися. Проте, кожна норма міжнародного права, що діє, повинна дотримуватися суб'єктами міжнародного права, яким вона адресована.

Слід зауважити, що важливу роль у функціонуванні усього механізму дії міжнародного права, наприклад, при визначенні відповідальності неминуче виникає питання тлумачення змісту норми для встановлення як самого факту відповідальності, так і її обсягу. Водночас виникають додаткові труднощі. «Однак ці труднощі, – як справедливо зауважує В. Василенко, – ніколи не були і не є непереборними. Практично у будь-якому випадку шляхом тлумачення норми права можливо визначити нормативні ознаки правопорушення і вирішити питання щодо того, чи була протиправною поведінка держави чи ні» [1, с. 162].

З моменту створення і набрання нормою чинності її майбутнє, її дійсність, її позитивний внесок у справу збереження миру, у розвиток співробітництва між державами залежить від того, як буде здійснена ця норма. Варто зауважити, що ці цілі самі собою не досягаються. Для того щоб їх досягнути виникає необхідність у діяльності великої кількості учасників міжнародного спілкування, це, насамперед, посадові особи, що відповідальні за виконання норми, державні органи, міжнародні органи та організації. Вони зобов'язані безпомилково застосовувати норму, а для цього вони перш за все мають з'ясувати її зміст. Процес з'ясування змісту норми і є тлумаченням.

«Тлумачення правових норм є складним явищем інтелектуально-вольового характеру, що спрямоване на пізнання і пояснення змісту права» [3, с. 5].

Тлумачення норми міжнародного права являє собою з'ясування її дійсного змісту, тобто сумісного наміру учасників тієї мети, яку вони переслідували створенням норми, зміст і умови найбільш правильного застосування, а також роз'яснення окремих її положень і норми в цілому стосовно до тих чи інших визначених умов міжнародних відносин. Тлумачення норм міжнародного права – це також процес з'ясування змісту норми [7, с. 22].

Варто зазначити, що правила тлумачення міжнародних правових норм розроблені та описані нині лише стосовно норм конвенційних, тобто щодо договорів між державами, що кодифіковані у Віденській конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р., а також щодо договорів між державами і міжнародними організаціями або між останніми, що також кодифіковані у цій Конвенції.

Зокрема, відповідні правила тлумачення міжнародних правових норм, напевно, застосовуються не тільки до конвенційних, але й до загальноправових норм міжнародного права і будь-яких угод між суб'єктами міжнародного права взагалі. Віденські конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. і 1986 р. передбачають кодифікування відповідних загальноправових норм

міжнародного права, зокрема, тлумачення норм міжнародних договорів. Насправді, тлумаченню основних принципів сучасного міжнародного права присвячена тріумфально і водночас прийнята Генеральною Асамблеєю ООН Декларація про принципи міжнародного права 1970 р.

Завданням тлумачення є з'ясування змісту узгодженого волею сторін, яке, не дивлячись на закріплення у нормі, динамічно розвивається на підставі взаємної згоди учасників у відповідності з вимогами життя. У теорії та практиці міжнародного права відомо чимало протилежних точок зору з цього питання. Однак, на сьогодні існують усі підстави стверджувати, що міжнародне право підтверджує висловлену вище точку зору. В якості доказу слугує ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р., яка встановлює, що при тлумаченні договорів поряд з їх контекстів враховується «наступна практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників відносно його тлумачення» [2]. Що стосується підготовчих матеріалів і обставин укладання договору, то вони віднесені зазначеною Конвенцією до категорії «додаткових засобів тлумачення», які можуть бути використані тільки для підтвердження висновків, створених шляхом використання основних засобів тлумачення, або ж у випадку, якщо застосування основних засобів залишає двозначними або неясним або ж призводить до результатів, які є явно безглуздими або безрозсудними.

Про це свідчить і положення ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р., де встановлено, що договір має тлумачитися у світлі його цілей. Це означає, що зміст норми повинен визначатися з урахуванням досягнення мети в умовах сучасності, а не минулого, коли договір був укладений. Саме цілі договору також мають тлумачитися з урахуванням змін, що відбуваються у міжнародному житті. Відповідно, той зростаючий динамізм міжнародного життя визначає необхідність підвищення руху змісту міжнародних правових норм і усього механізму їх функціонування. Слід зауважити, що саме забезпечення цього є однією з головних призначень тлумачення.

Тлумачення є наступним структурним елементом після правозабезпечувального нормотворення конвенційного механізму імплементації норм міжнародного права. Саме поняття тлумачення містить у собі те чи інше розуміння, висвітлення чого-небудь, трактування, інтерпретацію. Щодо імплементації норм міжнародного права тлумачення є засобом забезпечення реалізації і може здійснюватися як у процесі нормотворення, так і правозастосування. Конкретизація і тлумачення тісно взаємопов'язані як структурні елементи механізму імплементації [5, с. 194].

Слід зазначити, що велике значення мають відносини, які склалися між суб'єктами у процесі тлумачення міжнародних правових норм. Перш за все, тому, що за своєю сутністю тлумачення є явищем політичним. Це підтверджується тим, що воно є необхідним елементом у процесі прийняття політичних рішень.

Отже, перш ніж з'ясувати зміст того чи іншого договірної рішення, слід передусім ознайомитися з політикою сторін. При тлумаченні норми міжнародного права вирішальне значення має політичне підґрунтя, тобто, насамперед, суперечки про тлумачення вирішуються на підставі усієї системи взаємовідносин сторін, що домовляються.

Політичне тлумачення грає в міжнародному житті особливу роль. Для з'ясування змісту того або іншого договору, його цілей і принципів, необхідно перш за все визначити склад їх учасників, їх соціально-політичний лад, характер зовнішньої політики. Саме ці чинники визначають реальний зміст договору в цілому і його конкретних ухвал. Чим важливіший політичний характер носить норма, тим вище значення має політичне тлумачення.

Тлумачення – необхідний етап в реалізації норм права. Норма тлумачиться спільною діяльністю щодо її здійснення. Проте, було б неправильно обмежувати тлумачення стадією здійснення норми. Тлумачення грає важливу роль і на стадії правотворчості. Успіх тлумачення залежить від знання його об'єкту, тобто міжнародно-правових норм. Ці норми володіють не тільки загальними з іншими правовими нормами ознаками, але й істотними особливостями. Тим самим надається істотна специфіка і їх тлумачення [7, с. 169-170, 172].

Міжнародно-правові норми в політичному контексті – це система міжнародних політичних відносин і зовнішня політика визначених держав, засобом здійснення якої є норма міжнародного права, а також – це внутрішня політика відповідних держав, яка не тільки визначає зовнішню політику, але й впливає на процес реалізації норм міжнародного права. Адже проблеми тлумачення цих норм здатні істотно зачіпати інтереси держав і тому досить часто є питаннями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної боротьби.

Право – це засіб досягнення політичних цілей. Політика є більш рухливою по відношенню до права, яке є більш стабільним і консервативним. Тому складаються нерідко ситуації, коли

політика не завжди відбита у праві, інколи право «не встигає» за політикою. До того ж інколи складається так, що є неможливим за деякими політичними міркуваннями віддзеркалити в нормі дійсні розуміння сторін. Також зазначимо, що у міжнародному житті зустрічається і таке, що коли норма тлумачиться на догоду політичним цілям дещо викривлено, а процес тлумачення замінюється процесом правотворчості.

Наприклад, англійський юрист-міжнародник М. Ейкхерст підкреслює, що зміна норми на практиці часто підміняється її тлумаченням [8, с. 278]. Свідченням порушення міжнародного права під виглядом його тлумачення є здійснення єгипетсько-ізраїльського «мирного» договору, навіть протектори Ізраїлю були вимушені визнати, що практично тлумаченням порушуються норми міжнародного права.

Тлумачення в міжнародному праві живе, завдяки тому, що міжнародна правова норма існує у вербальному виразі, а ідеальне формулювання, яке виключало б можливість різного тлумачення навряд чи можливо. Звичайно, що це не означає, що не слід прагнути до найбільш ясного способу викладу норми, додати їй максимальну чіткість і звести до мінімуму можливі розбіжності при її тлумаченні. Хоча насправді це не легке завдання, яке до того ж ускладнюється тим, що різні правові системи та держави, особливо в умовах сучасності, вкладають у одні і ті ж терміни не завжди тотожний зміст.

Як і всі інші юридичні норми, норма міжнародного права є юридично обов'язковим правилом поведінки суб'єктів певної системи правового регулювання. Норма – абстрактна модель відповідних суспільних відносин. Її функція полягає в сприянні створенню, підтримці або розвитку належних відносин. Якщо брати цю функцію у широкому плані, то як і будь-яка інша юридична норма, норма міжнародного права має охороняти певну систему суспільних відносин і відповідну систему правового регулювання [7, с. 29-30, 62].

Норма міжнародного права – правило поведінки держав та інших суб'єктів міжнародного права, що визнається ними юридично обов'язковим у відносинах між собою [4, с. 186].

Особливості міжнародно-правової норми обумовлені певною властивістю системи соціальних відносин, які вона покликана регулювати, а також специфікою самого механізму міжнародно-правового регулювання. Створюється міжнародно-правова норма спільними зусиллями держав. Вона є результатом угоди держав і виражає їх волю, яка має класовий характер. При створенні норм міжнародного права кожна держава, перш за все, керується інтересами зміцнення свого економічного базису, відповідної системи суспільних відносин. Норми міжнародного права створюються угодою великої кількості держав, що представляють різні суспільно-політичні системи, і мають загальнодемократичний характер [7, с. 30].

Більшість міжнародно-правових норм створюються для регулювання певних відносин з точно встановленими суб'єктами. Міжнародне право не могло б здійснювати свої функції без індивідуалізованих норм. З іншого боку, ці норми були б не здатні грати свою роль, не володіючи обов'язковою силою міжнародного права.

Особлива увага у праві міжнародних договорів приділяється розумінню того, що можна вважати контекстом договору. Це передусім текст міжнародного договору, включаючи його преамбулу, і додатки до нього. Крім того, як елементи контексту розглядаються: а) будь-яка угода, пов'язана з договором і укладена між учасниками у зв'язку з укладенням самого договору; б) будь-який документ, складений одним або кількома учасниками договору у зв'язку з укладенням договору і прийнятий усіма іншими учасниками договору.

Якщо основні засоби тлумачення не дають результатів, можна застосовувати так звані підготовчі матеріали (напрацьовані під час розробки договору), а також звертатися до обставин укладення договору. Ці засоби тлумачення кваліфікуються як допоміжні і ніяк не можуть протиставлятися основним засобам. Особливістю сучасних міжнародних договорів є те, що вони складаються з автентичних текстів двома і більше мовами. Автентичність текстів договору означає, що вони мають бути рівнозначними з юридичного погляду. Проте, різні мови мають притаманні тільки їм способи передачі змісту і, крім того, обслуговують різні правові системи з різною термінологією і правовими поняттями.

Тому в сучасному міжнародному праві діють спеціальні норми тлумачення багатомовних договорів. Усі тексти різними мовами є рівно достовірними джерелами намірів та волі сторін у договорі, якщо останні встановили їх рівну автентичність. Закріплюється презумпція: терміни договору мають однаковий зміст різними мовами. В разі констатації розбіжності значень термінів шляхом тлумачення з'ясується таке значення терміна, яке з урахуванням об'єкта і цілей договору щонайкраще узгоджує усі тексти різними мовами [6, с. 80].

Тлумаченням міжнародно-правових норм займаються різні суб'єкти в залежності від чого змінюється юридичне значення тлумачення. Суб'єкти тлумачення: держава; органи держави; міжнародні органи та організації; фізичні особи; юридичні особи. Хоча основним суб'єктом тлумачення є держава, так як вона є основним суб'єктом міжнародного права, їй належить головна роль в процесі створення і здійснення міжнародних норм права.

Однак, слід зазначити, що у зв'язку з поглибленням взаємодій в сучасних умовах світових трансформацій спостерігається тенденція до розширення переліку суб'єктів тлумачення норм міжнародного права. Дедалі більш активну роль у зв'язку з цим отримують суб'єкти внутрішньо-державного права, а саме, національні суди, а також інші національні органи держави, фізичні та, юридичні особи. А зростаючий динамізм міжнародного життя визначає необхідність зростання динамізму як змісту норми, так і всього механізму їх дії. Важлива роль в забезпеченні цього належить тлумаченню.

Список літератури:

1. *Василенко В. А.* Ответственность государства за международные правонарушения / В. А. Василенко. – К.: Вища школа, 1976. – 265 с.
2. *Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua
3. *Вопленко Н. Н.* Официальное толкование норм права / Н. Н. Вопленко. – М.: Юрид. лит-ра, 1976. – 374 с.
4. *Денисов В. Н.* Норма міжнародного права / В. Н. Денисов // *Юридична енциклопедія: В 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]*. – К.: «Укр. енцикл.», 2002. – Т. 4: Н-П. – С. 186.
5. *Дмитрієв А. І.* Міжнародне публічне право: [навч. посібник] / А. І. Дмитрієв, В. І. Муравйов / [відп. ред. Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерський]. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 640 с.
6. *Євінтов В. І.* Тлумачення міжнародних договорів / В. І. Євінтов // *Юридична енциклопедія: В 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]* – К.: «Укр. енцикл.», 2004. – Т. 6: Т-Я. – С. 80.
7. *Лукашук О. І.* Толкование норм международного права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / О. И. Лукашук. – К., 1980. – 194 с.
8. *Akehurst M.* The Hierarchy of the Sources of International Law / M. Akehurst. – B.Y.B.I.L. 1974–1975. – Oxford, 1977.

Молибога М. П. Теоретичні підходи щодо тлумачення норм міжнародного права в сучасних умовах

У статті розглядаються теоретичні підходи щодо тлумачення норм міжнародного права в сучасних умовах. Тлумачення норм міжнародного права представляє собою з'ясування змісту норми, її мети, завдань в певній ситуації та у світлі загальних принципів права. Обґрунтовується, що тлумачення міжнародних правових норм у процесі їх застосування сприяє усуненню недоліків та помилок, що були допущені при їх створенні.

Ключові слова: тлумачення, тлумачення права, тлумачення норм міжнародного права.

Молибога Н. П. Теоретические подходы относительно толкования норм международного права в современных условиях

В статье рассматриваются теоретические подходы относительно толкования норм международного права в современных условиях. Толкование норм международного права является выяснением содержания нормы, ее цели, задачи в определенной ситуации и в свете общих принципов права. Обосновывается, что толкование международных правовых норм в процессе их применения способствует устранению недостатков и ошибок, допущенных при их создании.

Ключевые слова: толкование, толкование права, толкование норм международного права.

Molyboha N. Theoretical approaches to the interpretation of international law under modern conditions

In the article are considered theoretical approaches to the international law interpretation under modern conditions. Of international law interpretation is a clarification of the content standards, objectives, tasks in a certain situation and in light of the general principles of law. Substantiates that the interpretation of international law in their application helps to eliminate shortcomings and mistakes made during their creation.

Key words: interpretation, interpretation of law, interpretation of international law.